

Franciszek Wojciech Gruszczyński

**Miasto Pilica i jego najbliższe okolice
w Powstaniu Styczniowym**

Wszelkie prawa zastrzeżone
Dobra koło Pilicy, 1961

Pilica jako część składowa Ziemi Olkuskiej

Osiedle Pilica, dawniej miasto, a obecnie tylko siedziba Gromadzkiej Rady Narodowej¹, znajduje się na terenie powiatu olkuskiego, pokrywającego się z dawną Ziemią Olkuską. Ziemia zaś Olkuska należała od najdawniejszych czasów do właściwej Małopolski, czyli do województwa krakowskiego. W wieku XVI Ziemia Olkuska wchodziła w części składowe powiatów: proszowickiego, lelowskiego i księskiego; sama zaś Pilica należała do powiatu lelowskiego.

Pilica leży na północo-wschód od Olkusza i wzniesiona jest na ponad 400 m n.p.m. (Turystyczny szlak „Orlich Gniazd”, tj. zamków: Pilica i Smoleń, ma znaki rozpoznawcze: biały-niebieski-biały i ma długość 22 km).

Rzeka Pilica wypływa w północnej części powiatu olkuskiego, z doliny pod osiedlem tej samej nazwy, z głębi pasma białej jury, czyli niskogórskiej krainy wapiennej. zwanej Wyżyną Małopolską lub Jurą Krakowską, a którą w górnym biegu rzeka ta przecina. Po III rozbiórce Polski (1795) kraj na zachód od rzeki Pilicy, Bugu i Niemna - wraz z Warszawą - otrzymały Prusy. Prusacy podzielili kraj na departamenty, a te na powiaty. Pilicę przydzielono do powiatu siewierskiego, który administracyjnie wszedł w skład tzw. Nowego Śląska, nad którym władzę sprawowała Królewsko-Pruska Kamera Wojenno-Ekonomiczna z siedzibą we Wrocławiu. Gdy Pilica znalazła się w obrębie Księstwa Warszawskiego, należała do nowo utworzonego powiatu lelowsko-siewierskiego z siedzibą władz w Siewierzu, a powiat ten należał znów do departamentu kaliskiego. W dniu 12 grudnia 1808 r. powiat lelowsko-siewierski podzielono, a tworząc z części jego odrębny powiat pilicki, przyłączono do niego Będzin.

Na skutek klęski Napoleona, wkraczają w roku 1813 do Księstwa Warszawskiego wojska rosyjskie. Ustanowiony przez Rosję w Warszawie rząd tymczasowy - Rada Najwyższa - utrzymuje powiat pilicki, odłączając tylko Będzin do obwodu olkuskiego. Powiaty te należały do wojewódzka krakowskiego, którego siedzibą był najpierw Miechów, później Kielce.

W r. 1846 osiem województw Królestwa Kongresowego zamieniono na pięć guberni. Powiat olkuski należy odtąd do guberni radomskiej. (Ale znów w r. 1866 owe pięć guberni zamieniono na dziewięć nowych i powiat olkuski, od którego odpadł Będzin, należy do guberni kieleckiej). Mimo, że w r. 1846 zniesiono powiat pilicki, miasto Pilica ciągnie nadal swój żywot. Tak więc graniczyły z powiatem olkuskim następujące powiaty: na wschodzie - miechowski, na zachodzie - będziński, na północy - włoszczowski, na południu - krakowski. (Przy czym ten ostatni wchodził w skład Galicji, która należała do Austrii).

Demonstracje i manifestacje przedpowstaniowe w Ziemi Olkuskiej

Gdy w byłym Królestwie Kongresowym od r. 1860 rozpoczęły się demonstracje i manifestacje patriotyczno-polityczne, nie ominęły one i powiatu olkuskiego. Płomienną agitację w powiatach jędrzejowskich i miechowskim rozpoczęła Tekla z Lemańskich Zalewska (żona b. oficera Wojsk Polskich). Wypadki swe czyniła ona z Miechowa, gdzie zatrzymała się u swojej siostry, Marii, zamężnej Jurkowskiej. Organizowano pielgrzymki patriotyczne, wznoszono krzyże na śpiesznie sypanych kopcach. Nie ominęła Zalewska i powiatu olkuskiego, czyniąc wyprawy w teren z domu krewnych swej siostry: Franciszkostwa Gruszczyńskich - z Dobrej koło Pilicy. W czasie swoich gorących przemówień wkładała na siebie gruby łańcuch żelazny, przedstawiając jakoby Polskę w okowach... Ścigana przez policję carską, była kilkakrotnie aresztowana i więziona w Radomiu ale humorem i dowcipem umiała zwykle wyratować się z opresji. Gdy w końcu na serio

¹ Pisane w 1961 r. - przed reformą administracyjną

chciano ją dłużej więzić, przekroczyła granicę i osiadła w Krakowie, gdzie agitowała. I tam ostrzeżona przed aresztowaniem - w przebraniu wróciła do Królestwa, zamieszkując po śmierci męża w Warszawie i łącząc się z patriotami... Gdy znów zaczął się jej palić grunt pod nogami, zaciągnęła się do oddziału Bończy (Konrada Tomaszewskiego). Wioząc po bitwie ciężko rannego wodza na wozie, Zalewską i Bończę dopadli Kozacy i uwięzili. Bończa zmarł 18 VI 1863 r., a Zalewską odstawiono do Cytadeli Warszawskiej, gdzie uwięziona była w słynnym X pawilonie. Skazana na „posielenje” do guberni kostromskiej, udała się tam pieszo w partii XXIX dn. 31 III 1864 r. (patrz Archiwum akt dawnych w Warszawie). Po 5 latach na skutek amnestii została zwolniona z poleceniem wyjazdu za granicę. Powróciła z Syberii pieszo i osiadła w Paryżu...

Tajne organizacje Rządu Narodowego sprzed 1863 r.

Jeszcze przed powstaniem Centralny Komitet Narodowy w końcu czerwca 1862 r. przywrócił dawne województwa: krakowskie i sandomierskie, kasując gubernie i organizując sieć cywilnych organów. Dnia 8 X 1862 r. ogłoszono podatek narodowy, który mieli ściągnąć specjaliści poborcy. O dobrze zorganizowanych władzach cywilnych Centralnego Komitetu Narodowego na terenie powiatu olkuskiego, gromadzących fundusze, dostarczających podwód i przewoźników i zaopatrujących walczących w żywność, wydających wyroki na złoczyńców (podszywających się pod miano powstańców i nachodzących zamożniejsze domy) i zdrajców - stwierdza też m.in. pamiętnik Karola Rucińskiego, aresztowanego w Pilicy za udział w powstaniu styczniowym.

Naczelnikiem cywilnym na powiat olkuski był Bolesław Anc, nauczyciel gimnazjalny z Włocławka (który poprzednio był sekretarzem naczelnika cywilnego na województwo krakowskie); później więziony w Kielcach, zmarł w r. 1909 we Lwowie. Pomocnikiem naczelnika cywilnego na powiat olkuski zamianowano w początkach października 1863 r. Jana Kubarego (który później został agentem do szczególnych poruczeń przy Władysławie Gołemberskim). Niestety rola Kubarego w powstaniu była najpierw niejasna, następnie - jak dowodzą niektórzy - prowokatorska.

Sytuacja w Pilicy i okolicy przed powstaniem

Działalność Tekli Zalewskiej na terenie powiatu olkuskiego nie przebrzmiała bez echa. Gdy wybuchło powstanie, tak do służby z bronią jak i pomocniczej, poszli z Pilicy i okolic tejsze nie tylko mężczyźni, lecz i kobiety. W okolicy Pilicy partyzanci 1863/64 zbierali się i ukrywali w lasach (tzw. czarnym lesie, smoleńskim, sławniowskim i kleszczowskim) a nawet wapienniku - tuż za Pilicą. Musiano zachować ogromne ostrożności, bo po Kongresie Wiedeńskim (1815) aż do I wojny światowej (1914) Pilica znajdowała się w tzw. strefie przygranicznej i dlatego była pod dobrą opieką, bowiem przez wiele lat stacjonował tu garnizon wojska rosyjskiego. Były kościół oo. Augustianów na Zarzeczcu - przedmieściu Pilicy - był zamieniony na koszary. I tak np. w r. 1838 zamieszkiwał w nim oddział pułku kameczacko-jegierskiego, brygady II, dywizji XI. Później, gdy dach kościoła groził zawaleniem, zajęto na koszary magazyn solny w Pilicy - (duży budynek narożny przy skrzyżowaniu drogi Pilica - Dzwonowice i Pilica - Dobra). W czasie powstania styczniowego stacjonował w Pilicy oddział pułku witebskiego i jego to żołnierzy wymieniano m.in. podczas zwalczania grup powstańczych na terenie powiatu olkuskiego. Ponadto w pasie przygranicznym, a więc w okolicy Pilicy stale urzędowała polowania na przemytników objazdowa straż graniczna, tzw. „objeszczycy” (objezdcziki), których siedzibami były stosunkowo bliskie punkty graniczne, obsadzone ponadto żandarmami i urzędnikami rosyjskimi. (W Maczkach, czyli „granicy” była komora celna a półkomorki czyli przykomorki stosunkowo gęsto rozsiane były w powiecie olkuskim: Gorenice, Niesułowice, Szyce i inne). Ponadto wszyscy urzędnicy administracyjni oraz wójtowie a i sołtysi mieli nakazane meldować o ruchach „buntowników”.

a nawet 6 III 1863 r. władze wojskowe carskie wezwały chłopów do pomagania wojsku przy chwytniu powstańców, szczególnie zbłąkanych, dobijaniu i rabowaniu rannych, oddając im po wsiach obowiązki policyjne, w których podlegali chłopci nie zarządom gmin, lecz naczelnikom wojennym. (Obiecywano też chłopom - dla zachęty - nagrody pieniężne).

Uczestnicy powstania z Pilicy i jej najbliższej okolicy

W roku 1862 było w Pilicy 3524 mieszkańców, zamieszkałych w 214 domach. Żydzi stanowili większość a wśród ludności polskiej przewaga była po stronie mieszczan, bo nieliczny był tu procent szlachty a włościan faktycznie nie było. Wielu jednak z „mieszczan”, osiadłych na przedmieściach, z powodu ich pracy przeważnie na roli, należałoby właściwie zaliczyć do rolników.

I tak z Pilicy udział w powstaniu styczniowym wzięły następujące osoby.

Banach Tomasz, z zawodu cieśla.

Borzęcki Kacper, który walczył w kielecczyźnie i Radomskiem. (Rodzina jego w połowie XIX wieku posiadała w Pilicy - przy ul. Żarnowieckiej - zajazd z restauracją i cukiernią; ponadto prowadziła większe gospodarstwo rolne). Po zakończeniu działań wojennych udało się Borzęckiemu wykręcić od dochodzeń i z działów rodzinnych nabywszy od Ostaszewskich dom na Zarzeczcu - przedmieściu Pilicy - w rodzinnym mieście osiadł i ożenił się wkrótce z Zofią z Kossakowskich. Dom ten sprzedał, nabywając wspólnie z żoną w Kielcach dom przy ul. Sienkiewicza Nr 23; jako buchalter Borzęcki pracował do późnego wieku. (W czasie I-ej wojny światowej w okresie inflacji Borzęccy musieli dom ten bardzo niekorzystnie sprzedać). Po wyzwoleniu Polski Kacper Borzęcki należał do Związku Powstańców 1863 r. i nosił odpowiedni mundur. Gościnnie dom Borzęckich ściągał towarzyszków broni i niemal do nocy przy kartach dyskutowano o dawnych walkach. Kacper Borzęcki dożył sędziwego wieku i zmarł w 1931 r. pochowany z honorami wojskowymi.

Czaplicowa Zuzanna, wdowa po Florianie, właścicielu domu i apteki w Pilicy przy ul. Senatorskiej, zmarłym w 1857 r. i pochowanym na cmentarzu w Pilicy w grobowcu, otoczonym żelazną balustradą, na którym stoi pomnik ze skalnego kamienia. Czaplicowa wzięła udział w powstaniu z trzema swoimi starszymi córkami: Józefą, Florentyną i Gabriellą. Były one gorliwymi pielęgniarkami rannych i kurierkami. Najstarszej córce, Józefie, mimo że przewoziła nawet rannych powstańców przez granicę do Galicji, udało się uniknąć śledztwa. (Zamieszkawszy w Działoszycach, wyszła za mąż za powstańca - Konstantego Wrotnow-skiego). Zuzanna Czaplicowa z trzema córkami (gdyż zabrała z sobą i najmłodszą 7-letnią) w dniu 28 II 1864 r. odeszła z Warszawy z partią skazanych w głąb Rosji. Skutkiem ciężkiego więzienia i męczącego śledztwa w X pawilonie Cytadeli Warszawskiej, gdzie nie oszczędzano i kobiet, Czaplicowa zapadła na zdrowiu i zmarła w Niżnym Nowogrodzie. (Ku jej pamięci w kruchcie kościoła pokolegiackiego w Pilicy wmurowano płytę nagrobkową). Po śmierci Czaplicowej córkami jej zaopiekowały się na wygnaniu rodaczki, a w szczególności panny Piotrowskie: Waleria i Ignacja, a później ich wuj. Na skutek ich starań gubernator Ordincow wyznaczył Czaplicównom „na posilenje” miasteczko Ardatow na południu guberni, gdzie wiele znów dobrego zaznały od zesłanych tam małżonków Lubomirskich. Stąd odesłano je - po amnestii - do kraju.

Denerowicz (Dynerowicz), obywatel miasta Pilicy, również wziął udział w partyzantce. Niestety imienia jego nie zapamiętano.

Figiel Maria, właścicielka zakładu powroźniczego w Pilicy, która szyła mundury i bieliznę powstańcom. Pochowana na cmentarzu w Pilicy - jak stwierdza tablica nagrobna urodzona w r. 1841, zmarła w r. 1939.

Kobyłecka Anna, wdowa po sekretarzu policji, stała mieszkanka Pilicy, w której posiadała dom własny i związana była stosunkami rodzinnymi, była niestrudzoną działaczką dla sprawy powstania. Niosła pomoc powstańcom i ich rodzinom z narażeniem nawet swego życia - zwłaszcza tym, którzy musieli przekroczyć granicę i ukrywać się w Krakowie. Wielu z nich więziono w lochach ówczesnej austriackiej twierdzy - na Wawelu, więc Kobyłecka dostarczała im fałszywe paszporty, podrabiała dokumenty z wizą krakowskiej dyrekcji policji a nawet komendy wojskowej, ułatwiając im w ten sposób ucieczkę. Zresztą działalność jej odłania w pełni proces przed sądem wojskowym w Krakowie. Zarzuty względem niej były następujące: „Kobyłecka za więźniami się wstawiała, planowała ich ucieczki, opiekowała się ich rodzinami, udzielała wieści i tym w kraju i tym za granicą...” Wyrok zapadł 17 XII 1864 roku, Kobyłecką odstawiło do granicy, a Rosjanie - z powodu tego, że przed ucieczką z Kongresówki do Galicji służyła w oddziale powstańczym jako mężczyzna pod nazwiskiem „Kobyłecki” - bez względu na to, że była kobietą, bez śledztwa i sądu, powiesili ją w pobliżu Pilicy. (Na marginesie trzeba dodać, że z chwilą wybuchu powstania styczniowego Prusy zaofiarowały Rosji zawarcie konwencji wojskowej co do wspólnego zwalczania polskiego ruchu. Car projekt ten przyjął, a cesarz Franciszek Józef poinformował Petersburg, że Austria będzie po ciuch tej konwencji sprzyjać).

Kubiczek Franciszek h.Nabram de Waldorf z Pilicy, ur. 10 X 1823 r. a zmarły 22 IV 1915 r. dosłużywszy się w powstaniu stopnia kapitana. Brał m.in. udział w walkach o dworzec kolejowy i komorę celną w Sosnowcu; walcząc jeszcze w innych miejscowościach został wzięty do niewoli i trzymany czas jakiś w klasztorze miechowskim. Po śledztwie wyrokiem sądowym skazany na pobyt w głębi Rosji przez lat 10. Przebywał w Archangielskiej guberni; tam za próbę ucieczki względem niego zastosowano różne szykany i przedłużono mu pobyt o dalszych 5 lat. Wróciwszy do Pilicy pracował dużo społecznie i jakiś czas nawet pełnił obowiązki sędziego. Pochowany na cmentarzu w Pilicy.

Ostaszewska Karolina, późniejsza Wojciechowska, należała do Narodowej Organizacji Kobiet. Była gorliwą kurierką i furazerką. Ojcem jej był oficer gwardii wojsk napoleońskich a do Pilicy wrócił po utracie wzroku. W czasie tułaczki Ostaszewskiego jego siostry objęły majątek Udorz i Kleszczowę - niedaleko Pilicy, a on z córką zamieszkał we własnym domu na Zarzeczcu - przedmieściu Pilicy (który później nabył wspomniany Kacper Borzęcki). Karolina dowoziła depesze do obozów Kurowskiego i Langiewicza, a za sprawne dostarczenie rozkazów została wyróżniona przez adiutanta dyktatora - Henrykę Pustowójtównę. Ukrywała ona także powstańców i ułatwiała im ucieczki, przeprowadzając przez granice. M.in. ułatwiła ucieczkę i przeprowadziła przez granicę czterech powstańców już skazanych na śmierć, a mianowicie: w lipcu 1863 r. ks. Piotra Orzechowskiego, reformata i ks. Ludwika Czerniawskiego a w dniu 15 XI 1863 r. dwóch braci Wolanowskich, Stefana i Edmunda. Odwożąc bieliznę dla oddziału powstańczego do majątku Jeziorko pod Częstochową Ostaszewska była świadkiem, jak wyższy oficer rosyjski, baron Korff, dowodzący oddziałem pościgowym popełnił tam samobójstwo, zastrzeliwszy się z rewolweru. Przy nim znaleziono kartkę ze słowami: „Z wojskiem biłbym się, z narodem nie mogę...” Ciało Korffa przewieziono do Częstochowy, a w kościołach dzwoniło sądząc, że samobójcą był Polak, Ostrowski, wyznaczony na dowódcę garnizonu częstochowskiego; z faktu tego dowiedzieli się Rosjanie, że Ostrowski uważany jest przez Polaków za patriotę i nominację jego cofnęli. - Gdy Karolinę Ostaszewską aresztował Leo, naczelnik powiatu olkuskiego, wówczas jej niewidomy ojciec udał się do dowódcy wojsk rosyjskich w kielecczyźnie, pułkownika Czengerego, wielkiego prześladowcy powstańców i tchórza, jeżdżącego stale w wozie opancerzonym (jak mówiono

„w kotle”), narodowości węgierskiej (b. adiutanta Giergeja, który po zdradzeniu sprawy narodowej, przeszedł do armii rosyjskiej i dosłużywszy się rangi pułkownika, dowódcy smoleńskiego pułku piechoty, był zastępcą generała Uszakowa, dowódcy wojsk w Radomiu) i po raz pierwszy w życiu powołując się na swoje kalectwo, prosił carskiego satrapę o uwolnienie córki. Nieoczekiwanie prośba jego została wysłuchana i Karolinę wypuszczono na wolność, zadowolając się tylko konfiskatą majątku ojca. (Majątek ten był nadany prawem emfiteutycznym przez jednego z królów polskich - szambelanowi Seeloffowi, a ten jako bliski krewny Ostaszewskich, zapisał go pradziadowi Karoliny).

Podolski Edward, ksiądz, wikariusz parafii Pilica, mianowany przez Centralny Rząd Narodowy naczelnikiem cywilnym Pilicy, na skutek denuncjacji musiał wkrótce uchodzić zagranicę. Jakiś czas pozostawał w Krakowie, skąd pojechał do Rzymu na wyższe studia. Do Królestwa bał się wracać, więc osiadł we Lwowie, gdzie do końca swego życia przebywał. Był tam proboszczem parafii św. Marcina, a ponadto kanonikiem i prałatem Jego Świątobliwości. Zmarł w r. 1920. (Siostra ks. Podolskiego zamężna była za Paciorkowskim, urzędnikiem pocztowym w Pilicy a następnie urzędnikiem akcyzy w Pińczowie).

Reformaci z klasztoru pilickiego również wzięli udział w powstaniu. I tak:

O. Cybulski Stanisław do r. 1862 był gwardianem w Pilicy, a następnie w latach 1862-1864 - gwardianem w Krakowie. Za popieranie powstania, to jest za dawanie powstańcom przytułku i pożywienia w klasztorze krakowskim, został przez władze austriackie aresztowany i po kilkumiesięcznym pobycie w więzieniu nakazano mu opuścić Austrię. Zamieszkał w Monachium u oo. kapucynów; w r. 1871 powrócił do Krakowa, gdzie w r. 1890 zakończył życie.

O. Elgiett Wojciech uczestniczył w powstaniu z bronią. Przechowała się nawet jego fotografia: na habicie zakonnym miał sukmanę kosynierów, których był dowódcą w walkach 1863 r. Wojsko rosyjskie schwyciło o. Elgietta i uwięziło, ale on uciekł...

O. Orzechowski Piotr Alkantary za czynny udział w powstaniu styczniowym uwięziony w Piotrkowie i skazany na śmierć, uratował życie dzięki wspomnianej wyżej Karolinie Ostaszewskiej, która w lipcu 1863 r. ułatwiła mu ucieczkę i wywiozła do Więclawic. Osiadł w Krakowie w klasztorze oo. Reformatów.

O. Zajączek Władysław mieszkając w Pilicy przewoził rozkazy Rządu Narodowego. Razu pewnego był aresztowany i poddany bardzo szczegółowej rewizji, ale papierów dobrze ukrytych nie znaleziono...

Śpiliński z Zarzecza, przedmieścia Pilicy, majster szewski, również należał do partyzantki.

Wodzyński, burmistrz miasta Pilicy, po ks. Edwardzie Podolskim, był drugim z kolei naczelnikiem cywilnym Rządu Narodowego w Pilicy. Żona jego prowadziła sporą cukiernię.

Nie obyło się też bez przykrego zgrzytu w samym mieście Pilicy. Gdy dwaj wysłannicy Rządu Narodowego przybyli do magistratu celem skonfiskowania pieniędzy z kasy miejskiej, burmistrz miasta, Dowbór, zamknął ich w skarbcu i oddał w ręce władz carskich, które ich poleciły powiesić. Władze powstańcze w odwet uprowadziły burmistrza i powiesiły. (Rodziną Dowbora zaopiekował się rząd carski: żona prowadziła monopol spirytusowy - w rynku - a dzieci kształcono na koszt rządu).

Spoza miasta Pilicy ale z terenów ciężących do niego, a należących bądź do parafii Pilica, bądź do obszaru ziemskiego „Dominium Pilica” czy najbliższych mu gromad wiejskich, udział w powstaniu wzięli:

Gruszczyński Michał Hieronim z Dobrej (zastępca nauczyciela gimnazjum w Radomiu), ur. w r. 1843 a zmarły w r. 1916 oraz bracia Psarscy ze Strzegowej (synowie oficjalisty majątku Pilica) zorganizowali stały dowóz „furmankami” do obozów powstańczych, szczególnie w lasy Małogoszcza, żywności, odzieży i bielizny, broni i amunicji oraz przewóz rannych powstańców do tajnych szpitali; Wolanowscy - bracia Stefan i Edmund, krewni Hubickiej, żony właściciela Smolenia i Złożeńca, Nowakowski z Kleszczowej, Morycz z Przychód (dzierżawca folwarku) i Klimczak Kazimierz, włościanin z Wierzbicy. (Ten ostatni zesłany w głąb Rosji przebywał 21 lat na Syberii).

Kędracki Józef, ksiądz proboszcz w Kidowie za dysponowanie na śmierć burmistrza Dowbora i jeszcze jednego z obywateli pilickich, których powstańcy za denuncjację i opór władzom Rządu Narodowego powiesili, musiał uciekać przed rosyjską karną ekspedycją wojskową. (Ostrzeżony w ostatniej chwili uciekł do dworu w Przychodach, skąd natychmiast odesłano go do granicy). Krótco zabawił w Krakowie i wyjechał do Rzymu, gdzie odbywał studia wyższe. Po ogłoszeniu amnestii wrócił do kraju, lecz mimo to został uwięziony w X pawilonie Cytadeli Warszawskiej przez lat kilka. Podczas badań śledczych torturowano go (smagano różgami, przypiekano stopy, zmuszano do klęczenia pod wiszącym ruchomym toporem), skutkiem czego nabawił się choroby zwanej wówczas „czarną melancholią”. Tylko dzięki usilnym staraniom swego wuja, ks. Tomasza Kulińskiego, biskupa kieleckiego, zwolniono go z więzienia i osadzono w klasztorze oo. Reformatów w Pińczowie - pod dozorem policyjnym. Tam ciągle tylko czytał, tłumaczył dzieła z języka francuskiego i grał na skrzypcach. Zmarł w Kielcach jako emeryt w latach osiemdziesiątych.

Wspomnieć tu jeszcze należy, że w związku z przedpowstańczymi manifestacjami i demonstracjami patriotycznymi proboszcz pilicki, ks. Józef Brzozowski, jeszcze jako wikariusz jędrzejowski, za udział w tychże, przez dłuższy czas pozostawał pod dozorem policyjnym. Nie chcąc nazbyt wychodzić poza ramy założeń niniejszej pracy, mimo wszystko nie można zapomnieć o tych osobach, które acz nie pochodziły z Pilicy, ale uczestnicząc w powstańczej partyzantce, zamieszkały później bądź w samej Pilicy, bądź najbliższej okolicy teje i kości swoje tutaj złożyły. I tak:

Jurkowski Ludwik z Jędrzejowskiego, ur. w r. 1844, skończywszy ówczesną tzw. wyższą szkołę handlową w Kielcach, brał czynny udział w powstaniu styczniowym w kielecczyźnie i radomskim, dosłużywszy się nawet rangi kapitana. Po rozbiciu oddziału ukrywał się w klasztorze w Rytwianach. Schwytany i uwięziony w Radomiu, na skutek starań krewnych został niewinny i wypuszczony na wolność, bo tak pokierowano śledztwem, że winę zwalono na jego brata stryjecznego, Seweryna, który był także oficerem oddziałów powstańczych i którego Rosjanie w potyczce pod Radomiem dosłownie szablami rozsiekali... Ludwik Jurkowski około r. 1870 zamieszkał w Pilicy, a ożeniwszy się nabył dom w rynku, w którym jako handlowiec prowadził różne interesy: restaurację, hotel z kasynem i sklep tzw. kolonialny. Przede wszystkim był on wielkim społecznikiem. W r. 1913 podczas napadu rabunkowego został zastrzelony; pochowany na cmentarzu w Pilicy.

Puchała Zdzisław z Kątów Lubelskich, z rodziny ziemiańskiej, uczestniczył w powstaniu i przed karą musiał uchodzić za granicę, zarabiając na swe utrzymanie pracą snycerską. Po ogłoszeniu amnestii wrócił do kraju, a rozliczywszy się z rodziną, w r. 1894 nabył na dogodnych warunkach -

na spłaty - dobra pilickie od Karola Brzozowskiego. Zmarł 24 XI 1906 r., o czym wspomina płyta nagrobkowa w kościele pokolegiackim w Pilicy.

Strońska Helena, agitatorka, werbowniczka i kurierka, mieszkając z rodziną w Szycach na granicy powiatu krakowskiego, utrzymywała kontakt z Galicją, przemycając broń i amunicję oraz rozkazy. Nienawidziła Rosjan i za to, że w potyczce, niemal na jej oczach, zabili jej narzeczonego - powstańca. Poszukiwana przez carskie władze musiała się ukrywać z początku w lasach, a później w Galicji, gdyż chciano koniecznie pochwycić „proklatuju Jelienu”. Po amnestii wróciła do kraju; ostatnie sędziwe już lata swoje zamieszkiwała u swej siostrzenicy, Zofii Gruszczyńskiej w Dobrej koło Pilicy, gdzie zmarła w r. 1921, pochowana na cmentarzu w Pilicy.

Groby uczestników powstania w Pilicy i jej najbliższej okolicy, dotąd nie wymieniane.

Jak wiadomo, rząd carski zabronił udzielać posługi duchowej partyzantom. Powstańców grzebano więc zwykle na pobojowisku we wspólnej mogile. Nie wolno też było na tych mogiłach stawiać krzyży. Rannych, wziętych do niewoli, wiezionych wozami, gdy zmarli, grzebano w najbliższych miejscowościach dokąd ciągnęło wojsko carskie. Nieraz grzebano ich nawet przy drogach. W ten sposób dwa zbiorowe groby znalazły się w Pilicy: jeden tuż za wałami zamku przy lasku modrzewiowym - od strony b. folwarku Owczarnia, a drugi na tzw. placu św. Barbary – w pobliżu kamiennej figury, wystawionej w r. 1862 w dwóchsetletnią rocznicę konsekracji istniejącego tu ongiś kościoła pod wezwaniem Bożego Ciała, św. Stanisława Biskupa i św. Barbary. (Tu była studnia i do niej wrzucono zwłoki powstańców).

Zarządzenie władz carskich zabraniało w ogóle stawiać krzyże w jakimkolwiek miejscu bez zezwolenia ... gubernatora, ale równocześnie istniało inne zarządzenie, że już istniejących krzyży nie wolno było usuwać. Patrioci więc w domach przygotowywali krzyże i w nocy z dużymi ostrożnościami, bo „objeszczycy” i w nocy patrolowali, ustawiali krzyże w upatrzonych uprzednio miejscach. W ten sposób ustawiono krzyże na grobach powstańców: za wałami zamku pilickiego i przy trakcie Pilica - Żarnowiec za wsią Kleszczowa.

Ponadto powstańcza mogiła ma się znajdować w tzw. *lesie sławniowskim* - bez dokładniejszego oznaczenia miejsca.

Także i na cmentarzu w Kidowie pochowany Onufry Biegański, urodzony w r. 1843 a zmarły w 1915 (o czym mówi napis na pomniku kamiennym), miał być powstańcem 1863 r.

Działania wojenne w okolicy Pilicy w r. 1863

Tak się złożyło, że w pierwszym okresie powstania styczniowego ziemia olkuska stała się niemal centrum wojennych operacji. Niemal od początku oddziały powstańcze zbierały się w powiecie oluskim pod dowództwem Apolinarego Kurowskiego, weterana z 1848 roku. W Ojcowie założył on swoją kwaterę i wkrótce zgromadził około 1500 powstańców. Ponieważ Rządowi Narodowemu zależało na zapewnieniu przerzutów oddziałów z Galicji, jak również i broni, która miała nadchodzić z zagranicy, Kurowski zwrócił szczególną uwagę na powiat olkuski, sąsiadujący z powiatem krakowskim. Już w pierwszych dniach lutego 1863 r., a więc jeszcze przed wyprawą na Miechów, oddziały powstańcze zajęły Olkusz, gdyż Kurowski ogłosił manifest Rządu Narodowego z dnia 22 I 1863 r., proklamujący powstanie i Akt Uwłaszczenia. Równocześnie Kurowski stworzył gwardię narodową dla zachowania porządku...

Dnia 7 lutego 1863 r. Kurowski uderzył na Sosnowiec w celu opanowania stacji kolejowej i komory celnej. W rezultacie zmusił on siły rosyjskie w liczbie około 400 żołnierzy do przejścia na teren Prus, a zajmując stację kolejową i komorę celną, zdobył 40 karabinów, konie straży pogranicznej i wiele ekwipunku oraz zarekwirował kasę rządową z 90000 rubli. Na skutek powyższego w Sosnowcu zaczęto odlewać działa dla powstańców i zbrojono w pancerze wagony kolejowe. Wzmocniły się także oddziały Kurowskiego napływem ochotników z Zagłębia Dąbrowskiego, którzy już przy uderzeniu na Sosnowiec dużą pomoc powstańcom okazali.

Do obozowiska w Ojcowie napływali nadal powstańcy z różnych okolic, podobnie i po nieudanym ataku na Miechów; siły ich wzrosły tutaj do 2000 ludzi. (M.in. olkuską kompanią piechoty dowodził Rudowski, a jazdą Denisiewicz). Stąd dokonywano wypadów w różnych kierunkach na wojsko rosyjskie, oczyszczano kordony z objeszczyków, czyli carskiej straży granicznej. To zgrupowanie sił powstańczych i jego sukcesy w walkach spowodowały, że dowództwo wojsk rosyjskich mianowało wojennego naczelnika powiatu olkuskiego. Był nim książę Szachowski, który ściągnawszy pod swą komendę oddziały wojskowe, zajął Olkusz i usiłował rozbić obozy powstańcze.

Powstańcami dowodził już sam Marian Langiewicz, który po bitwie o Małogoszcz, zmuszony zlikwidować swój obóz w Goszczy, przybył tutaj zakładając obóz w Pieskowej Skale. Walki z księciem Szachowskim odbyły się w kilku punktach. I tak: w dniu 4 III 1863 r. powstańcom nie udało się utrzymać zamku w Pieskowej Skale i dalsze walki przeniosły się w okolice miasta Skąpa. Po walnej bitwie udało się 5 III 1863 r. wojskom rosyjskim wyprzeć powstańców nie tylko ze Skąpy, ale i z obozowiska ojcowskiego. (W walkach tych po stronie powstańców wziął tutaj udział i zginął Andriej A. Potiebnia, oficer carskiej armii, rewolucjonista ukraiński).

Nie zakończyła się jednak po tej przegranej działalność powstańcza w ziemi olkuskiej. Już w nocy z 20 na 21 kwietnia przedziera się z Krakowa - od strony Kobylan - oddział powstańców, złożony z dwóch kompanii strzelców, jednej kompanii kosynierów, plutonu jazdy i saperów - razem trzystu kilkudziesięciu ludzi pod wodzą majora Mossakowskiego. Oddział ten dotarł do Gorenic, zajął posterunek straży granicznej i w dniu 22 IV 1863 w Golczowicach stoczył potyczkę z pojazdem rosyjskim oraz rotą piechoty. Rosjanie mieli 17 zabitych i utracili furgony. (W następnych działaniach tenże oddział ponosi później klęskę pod Jaworzniakiem).

Pod koniec kwietnia 1863 r. Apolinary Kurowski znów przebywał w Olkuszu. Odezwy Rządu Narodowego znów zdobią mury miasta Olkusza; światlejsi ziemianie powiatu zrzekają się czynszów na rzecz Rządu.

W tydzień po Mossakowskim przekroczyły granicę jeszcze dwa oddziały powstańcze: jeden w okolicach Diablej Góry (dzisiaj zwanej Nową Górą), drugi między Wielką Wsią a Szycami. Pierwszy w składzie 2 kompanii strzelców i 2 kompanii żuawów oraz Legii Cudzoziemskiej, złożonej przeważnie z oficerów (16 Włochów i 7 Francuzów). Dowódcą oddziału był pułk. Miniewski, a jego szefem sztabu ppłk włoski Francesco Nullo, mianowany przez władze powstańcze - generałem. Oddział ten zaraz po przejściu granicy stoczył walkę z rotą piechoty i Kozakami, w której 12 powstańców zginęło, ale wojska rosyjskie zmuszone były do odwrotu. W dalszych ruchach ten oddział powstańczy spotkał się z wojskami rosyjskimi pod Podlesiem. Tu zaznaczyć należy, że niektórzy pamiętnikarze siły tego oddziału szacowali na 250 do 300 ludzi, inni natomiast na 500 ludzi. (Różnica ta prawdopodobnie powstała z tego powodu, że resztki oddziału majora Mossakowskiego, rozbitego pod Jaworzniakiem, wchłonięte zostały przez oddział Miniewskiego - Nulla).

Wojsenny naczelnik powiatu, książę Szachowski, zebrawszy oddziały wojsk carskich, usiłował rozbić oddział powstańczy, który klucząc znalazł się pod Krzywopłotami. Tu wojsku rosyjskiemu udało się oddział ten rozbić i po walce rozproszyć. Ścigani powstańcy skryli się w lasach pod Krzykawką koło Sławkowa.

Wojska rosyjskie pod dowództwem księcia Szachowskiego w sile 3 rot witebskiego pułku piechoty, kilku sotni kozaków i dragonów otoczyły powstańców i w dniu 5 V 1863 r. pobiły. Powstańcy uciekali w stronę Białej Przemszy i Chechła. Kilkudziesięciu padło na placu boju, a 31 dostało się do niewoli. M.in. poległ tu Francesco Nullo. (Zwłoki jego, z polecenia księcia Szachowskiego, pochowano z honorami wojskowymi w dniu 7 V 1863 r. - o godzinie 8-ej rano - na cmentarzu w Olkuszu).

Drugi oddział powstańczy pod wodzą Józefa Rumockiego (Romockiego), który równocześnie z oddziałem Miniewskiego - Nulla przekroczył granicę, a który zorganizował pułkownik Jordan w sile około 250-300 ludzi, napadnięty został na samym pograniczu w Szycach przez 4 rot piechoty rosyjskiej oraz oddziały kozaków i objeszczyków. Rumocki, straciwszy około 20 ludzi, wycofał się ku granicy. Odwrot jego osłaniały szarże jazdy polskiej i kompanii żuawów, które z tego powodu niemal doszczętnie wyginęły. (Padło znów 61 ludzi, a resztę rozbroili Austriacy). Naturalnie, na skutek zaczepnych działań wojennych księcia Szachowskiego i Apolinary Kurowski musiał się z Olkusza wycofać. Jakby w odwet za klęskę pod Krzykawką, pułkownik Zygmunt Chmieleński (Chmieliński), wojsenny naczelnik województwa krakowskiego z ramienia Rządu Narodowego, w lipcu 1863 r. rozbił pod Olkuszem 8 rot piechoty rosyjskiej. W drugiej zaś połowie lata 1863 r. przedziera się do Królestwa z Galicji oddział generała Waligórskiego, ale pod Szklarami zostaje przez Rosjan rozbity. W szczególności zmarnowano wówczas oddział Grekowicza. Także i oddział dowodzony przez Apolinarego Krukowieckiego (syna generała z 1830 r.) i Hebicha, który tu przedostał się z Galicji, nie mógł się tu utrzymać. Po zwycięskiej potyczce pod Pieskową Skałą, powstańcy maszerują w stronę Imbramowic. Część oddziału, która zatrzymała się we dworze w Glanowie, napadnięta przez Rosjan, po długotrwałej obronie, zmusiła Rosjan do ustąpienia ze stratami. Niestety, pod Imbramowicami niedaleko Wolbromia oddział Krukowieckiego i Hebicha rozgromił Szachowski przy pomocy 2 rot wojska z Wolbromia. Zwłoki 38 poległych powstańców pochowano na cmentarzu w Imbramowicach.

Również i konny oddział Popiela, który przedarł się na ziemię olkuską, został rozgromiony. Wspomnieć również należy o mniejszych jeszcze utarczkach, które odbyły się w Bolesławiu, Rabsztynie i Bukownie, a które kończyły się porażkami. I na nich zakończyły się walki partyzanckie w powiecie olkuskim. Jak widzimy, walki o wolność ogarnęły nie tylko ziemię olkuską po Pilicę i Wolbrom, ale i sąsiednie powiaty: miechowski po Słomniki, będziński po Myszków i niemal całe Zagłębie Dąbrowskie... Na zajętych terenach powstawały powstańcze władze administracyjne i skarbowe, a nawet „komisje prowianckie”; polscy urzędnicy celni na granicy rewidowali paszporty, a nawet kolej warszawsko-wiedeńska oddawała się do usług Rządu Narodowego...

Represje popowstaniowe władz carskich

Po rozgromieniu powstańców, rządy księcia Szachowskiego w powiecie olkuskim były drakońskie; ludność wkrótce zubożała na wszystko wobec wybryków żołdactwa rosyjskiego. Schwytych powstańców odstawiano najpierw do Olkusza, a stąd do Strzemieszyc, stacji kolei drogi warszawsko-wiedeńskiej, skąd wywożono ich do Warszawy, do X Pawilonu Cytadeli. Wszystkich zaś lojalnych „czynowników”, nie wyłączając wójtów, a nawet i niektórych sołtysów rząd carski dekorował medalem „*za usmirenje polskago miatieża*” (za poskromienie polskiego

buntu). Ukazami carskimi z dnia 3 III 1864 r. i 6 III 1864 r. uwłaszczono włościan i „urządzono grunty wiejskie”; Komisje Likwidacyjne przejęły od ziemian na własność włościan ziemię użytkową za odszkodowaniem, pozostawiając jeszcze serwituty na lasach dworskich (pobieranie drewna opałowego i budulcowego) i pastwiskach. Równocześnie z byłych starostw niegrodowych czyli królewskich, utworzono tzw. majoraty czyli donacje i te majątki nadano zasłużonym generałom i wysokim urzędnikom. M.in. majątek Szyce koło Pilicy wraz z gruntami należącymi do parafii Pilica oddano generałowi - kniaziowi Wagwachowowi (który Szyce wydzierżawił Kolasieńskiemu, a grunty poduchowne Moes'owi, właścicielowi fabryki kortów w Sławniowie). Za udział zakonników w powstaniu styczniowym władze carskie zarządzeniem z dnia 28 X 1864 r. skasowały w cesarstwie rosyjskim wszystkie klasztory, a w byłym Królestwie Kongresowym ilość tychże ogromnie zmniejszyły. (Dalsze represje względem zakonników ogłoszono 16 II 1866 r., usuwając z nowicjatów kleryków i braci, oraz zabraniając w ogóle wyświęcania zakonników na księży). Klasztor oo. Reformatów w Pilicy pozostawiono do czasu wymarcia zakonników, ale w części jego urządzono tzw. klasztor karny - poprawczy, zsyłając do niego pod dozór policyjny „niebłagonadiożnych” (nieprawomyślnych) księży.

Wreszcie za udział w powstaniu rząd carski w b. Kongresówce w r. 1869 z istniejących 452 miast aż 388 zdegradował do rzędu tzw. „osad”, a w tych i Pilicę. (Zaznaczyć należy, że magistrat pilicki istniał do ostatniej chwili). Skasowane miasta włączono do wszech-stanowych gmin zbiorczych, w których zgromadzenie gminniaków wybierało wójta. Gromady wiejskie, wchodzące w skład tych gmin, reprezentowali sołtysi, a „opiekę” nad chłopami sprawowali komisarze ziemscy: powiatowi, obwodowi i gubernialni z odpowiednimi komisjami ziemskimi. Już w czasie powstania rząd carskiej Rosji, zdając sobie sprawę z tego, że największe niebezpieczeństwo w Królestwie Polskim Kongresowym tkwiłoby w jedności działania wszystkich stanów, wykorzystywał błędy stronnictwa „Białych” i odsuniętą - przez ich politykę - najliczniejszą grupę społeczną chłopów zaczął kokietować; ostatnim wyrazem tego były wyżej nazwane pseudo-reformy społeczno-polityczne na jej korzyść, które w jego mniemaniu mrzonki prawdziwej wolności Polaków odsunęły na zawsze...

Źródła

- Archiwum Gromadzkiej Rady Narodowej w Sławniowie, powiatu olkuskiego
Archiwum klasztoru oo. Reformatów w Krakowie
Archiwum klasztoru oo. Reformatów w Pilicy
Archiwum parafii św. Jana Chrzciciela w Pilicy (sprzed 1939 r.)
Archiwum Urzędu Gminy Pilica (sprzed 1939 r.)
Archiwum Wydziału Hipotecznego Sądu Okręgowego w Sosnowcu (sprzed 1939 r.)
Bruchnalska Maria: Ciche bohaterki. Udział kobiet w powstaniu 1863 r.
Miejsce Piastowe, 1933 r.
Firlej-Bielańska: Nullo i towarzysze. Warszawa 1923 r.
Gazeta kościelna, Nr 16, 1919 r. i Nr 1, 1920 r., Lwów
Gruszczyński Franciszek Wojciech: Kościół i klasztor oo. Reformatów w Pilicy.
Kraków 1946
Gruszczyński Franciszek Wojciech: Kościół filialny oo. Reformatów z Pilicy w Dzwono-
Sierbowicach, rękopis
Gruszczyński Franciszek Wojciech: Wszystko o Pilicach (rzece i osiedlu) na przestrzeni
dziesięciu lat, rękopis
Handelsman Marcei: Pomiedzy Prusami a Rosją, Warszawa 1922 r.
Iwaskiewicz Janusz: Wielka prowokacja, Warszawa 1924 r.
Korespondencja autora z uczestnikami powstania styczniowego
Księga pamiątkowa Liceum w Olkuszu (1916-1956), Kraków 1957 r.
Kubicki Paweł, ks. bp: Bojownicy kapłani za sprawę Kościoła i ojczyzny w latach
1861-1915, Sandomierz 1933 r.
Lewicki Anatol: Zarys historii Polski, Warszawa 1913 r.
Mała Encyklopedia Powszechna PWN, Warszawa 1959 r.
Mirski Kantor Marian: Ziemia olkuska w przeszłości, Sosnowiec 1936 r.
Mościcki Henryk: Dzieje porozbiorowe Polski, Warszawa 1923 r.
Na szerokim świecie, Tygodnik Ilustrowany, Nr 6, 1933 r.
Noskowski Jan (wyd.): Encyklopedia powszechna kieszonkowa, Warszawa 1891 r.
Orgelbrand Samuel: Encyklopedia powszechna, Warszawa 1865 r.
Postawka Leon, ks.: Pamiętniki, Paryż 1908 r.
Samborski Henryk (Ostoja): Wspomnienia z powstania 1863 r. i pobytu na Syberii,
Warszawa 1916 r.
Schematismus Ordinis Fratrum Minorum, S.P.N. Francisci, Panewnik 1934 r.
Słownik Geograficzny Królestwa Polskiego, Warszawa 1877 r.
Sosnowski Kazimierz: Jura krakowska, P.B.T. Warszawa 1951 r.
Strumph-Wojtkiewicz Stanisław: Romuald Traugutt, Warszawa 1957
Strumph-Wojtkiewicz Stanisław: Konsekwencje wybuchu powstania z dn. 22 I 1863 r. Tygodnik
Ilustrowany „Stolica” z dnia 3 II 1963 r., Warszawa
Wywiady sprawdzające z wiarygodnymi starszymi obywatelami Pilicy i okolicy teje,
a także z weteranami powstania styczniowego i członkami ich rodzin.

O Autorze:

Urodził się 7/19 kwietnia 1899 r.² w majątku *Gruszka* na terenie wsi *Dobra*, w gminie *Pilica*. Był najstarszym synem *Stanisława Floriana* i *Zofii Heleny* ze *Stawnickich* (1873-1944), pochodzącej z rodziny młynarzy ze *Sławkowa*. Miał młodszego brata -*Stanisława Kostkę Feliksa*. Uczył się

w *Częstochowie*, w gimnazjum filologicznym im. *A. Mickiewicza*, w gimnazjum *G. Koźmińskiego* oraz w gimnazjum filologicznym *Wincentego Szudejki*, gdzie 21 czerwca 1918 r. złożył egzamin maturalny. W tym czasie był członkiem zgromadzeń: *Towarzystwa Gimnastycznego Sokół* (1910 - 1911), tajnego kółka historycznego (1910 -1914) oraz *Samopomocy Uczniowskiej Gimnazjum Wincentego Szudejki* (1917 – 1918). Zgłosił się jako ochotnik do wojska polskiego i 18 listopada 1918 r. otrzymał przydział do 4 pp. W latach 1918-1919 studiował w *Krakowie* agronomię na *Uniwersytecie Jagiellońskim*, a od 1919 r. do 19 września 1922 r. był słuchaczem na Wydziale Prawa i Administracji tej uczelni, gdzie uzyskał absolutorium. W latach 1918/19 był wiceprezesem

akademickiego *Koła Częstochowian* w *Krakowie*. Działał w *Kółku Robotników Wszelchnicy Jagiellońskiej* (11 października 1918 r. - 1 października 1919 r.), w *Akademickim Towarzystwie Rozwój* w *Krakowie* (1919), w *Towarzystwie Biblioteki Słuchaczy Prawa U.J.* (1919 – 1922). W roku 1919, z poboru w *Krakowie*, został przydzielony do 4 kompanii II baonu powiatu *Kraków*. Od 1920 r. był członkiem *Czerwonego Krzyża*. W latach 1921-22 był członkiem *Towarzystwa Przyjaciół Hallerowa*. Działał w *Towarzystwie Wzajemnej Pomocy Uczniów U.J.* w *Krakowie*. Od 28 lipca 1920 r. otrzymał przydział do biura wojskowego 27 pp. w *Częstochowie*. Do 14 października 1920 r. był protokolantem w *Biurze Wojennym Sądu Śledczego Okręgu Wojskowego Częstochowa*. W tym samym roku otrzymał odznakę honorową *Stanęli w potrzebie*³. Był komisarzem I-go spisu ludności R.P. w 1921 r. Za działalność w *Międzysojuszniczej Komisji Rządzącej i Plebiscytowej na Górnym Śląsku* otrzymał 10 lipca 1922 r. odznakę honorową *Za ofiarną pracę*. Od 1922 r. był współzarządcą i pełnomocnikiem gospodarstwa rolnego i młyna zbożowego *Stanisława Floriana Gruszczyńskiego*. W 1923 r. nabył parcelę w *Gdyni*. 10 maja 1923 r. został delegatem z oddziału olkuskiego, na zjazd walny członków delegatów *Związku Młynarzy Polskich* w *Warszawie*. 7 listopada 1923 r. został prezesem oddziału olkuskiego *Związku Młynarzy Polskich*. 7 listopada 1926 r. został członkiem komisji egzaminacyjnej oddziału olkuskiego *Związku Młynarzy Polskich*. Przewodniczącym rady parafialnej w *Pilicy* został 3 sierpnia 1927 r., 20 września t. r. został po raz kolejny delegatem na Zjazd Walny członków delegatów *Związku Młynarzy Polskich*, a od 16 października został członkiem *Sądu Rozjemczego i Komisji Rewizyjnej Zarządu Głównego Związku Młynarzy Polskich* w *Warszawie*. 19 marca 1928 r. z ramienia *Związku Młynarzy Polskich Oddziału Olkuskiego* został członkiem komisji szacunkowej podatku przemysłowego od obrotu. 20 maja 1928 r. wybrano go pierwszym zastępcą członka *Zarządu Głównego Związku Młynarzy Polskich* na rok 1928/29. Od 1928 r. był członkiem

² Akta Stanu Parafii *Pilica*. [dalej: ASPP]. Akt urodzenia nr 120/1899. Śląska Biblioteka Cyfrowa.

³ Odznakę ustanowiono w 1920 r. z inicjatywy *Krakowskiego Komitetu Obrony Państwa*. Była przeznaczona dla ochotników – obrońców *Ojczyzny*. Projektantem wykonanej z miedzi odznaki o śr. 3 cm. był *Jan Raszka*, profesor i pedagog, rzeźbiarz i malarz. Uroczystość wręczenia odznaki osobom wyróżnionym odbyła się 10 października 1920 na boisku „*Sokoła*” w *Krakowie*.

rady dzielnicowej *Polskiego Stronnictwa Chrześcijańskiej Demokracji* na terenie Małopolski Zachodniej. Od 1928 roku był delegatem *Komitetu Okręgowego Wyborczego Chrześcijańskiej Demokracji* na okręg wyborczy 42, generalnym komisarzem wyborczym PSChD na powiat Olkusz, III-cim wiceprezesem *Zarządu Rady Dzielnicowej Polskiego Stronnictwa Chrześcijańskiej Demokracji (PSChD) Oddziału Małopolska* oraz kandydatem na *Radcę Izby Przemysłowo Handlowej* w Sosnowcu. Za swą działalność 24 listopada 1929 r. otrzymał żeton na *10-lecie Związku Młynarzy Polskich Oddziału Olkuskiego*. W tym samym roku został prezesem komisji egzaminacyjnej *Związku Młynarzy Polskich Oddziału Olkuskiego*. Zainicjował budowę domu parafialnego i katechetycznego w Pilicy i 16 kwietnia 1929 r. został przewodniczącym *Parafialnego Komitetu Budowlanego*. W latach 1928-30 był zastępcą posła PSChD⁴ (z listy Nr 25 do Sejmu) na okręg Nr 42 (Kraków-powiat). 27 maja 1929 r. został członkiem *Spółdzielni Kredytowej Młyn Polski* w Warszawie, oraz członkiem zarządu i sekretarzem rady nadzorczej. Od 5 sierpnia 1929 r. był członkiem *Zarządu Głównego Związku Młynarzy Polskich*. W tym samym czasie został II-gim wiceprezesem *Zarządu PSChD okręgu 42*. Około 1929 r. powstało *Chrześcijańskie Zjednoczenie Drobnych Rolników R.P. w Pilicy*, którego był współzałożycielem. Został delegatem pilickiego koła *Ligi Obrony Powietrznej Państwa* do koła powiatowego w Olkuszu. 1 grudnia 1929 r. został wybrany przez sejmik członkiem powiatowej *Komisji Szacunkowej Państwowego Podatku Dochodowego* (na okres 1930/32). Od 11 kwietnia 1930 r. był radcą *Izby Przemysłowo Handlowej* w Sosnowcu. Do 25 maja tego roku był członkiem *Sądu Rozjemczego i Komisji Rewizyjnej Zarządu Głównego Związku Młynarzy Polskich* w Warszawie. Od 6 lipca 1930 r. był inicjatorem i pełnomocnikiem spółki wodnej *Eksploatacja siły rzeki Pilica w powiecie Olkuskim*. W tym czasie, jako pełnomocnik firmy ojca, był skarbnikiem i członkiem prezydium *oddziału olkuskiego Związku Młynarzy Polskich*. Po śmierci ojca (17 sierpnia 1930 r.) stał się administratorem rodzinnego majątku *Gruszka*, którego 1/4 należała do niego. Był w tym czasie generalny komisarzem wyborczym PSChD na powiaty Olkusz i Miechów -okręg Nr 42. W latach 1930-35 był posłem na sejm III kadencji z *Listy nr 4*, w okręgu wyborczym 42, z powiatów: Olkusz, Miechów, Kraków -Podgórze i Oświęcim. 16 listopada 1930 r. został prezesem *Zarządu PSChD okręgu 42*. 9 grudnia tego roku został członkiem prezydium i sekretarzem klubu sejmowego PSChD. Działał w sejmowej Komisji Budżetowej. Od 21 czerwca 1931 r. był zastępcą członka *Zarządu Głównego PSChD*, a 15 sierpnia 1931 r. został członkiem *Rady Naczelnej PSChD*. 1 października 1931 r. został sekretarzem *Klubu Parlamentarnego PSChD*. Pracował jako członek *Komisji Sejmowej Przemysłowo - Handlowej* i zastępca członka *Sejmowej Komisji Rolnej*. Był również członkiem *Komisji Sejmowej Reform Rolnych* i zastępcą członka *Komisji Sejmowej Morskiej*. 11 października 1931 r. został delegatem i generalnym sekretarzem II-go kongresu PSChD. W sosnowieckiej *Izbie Handlowej* od 29 października 1931 r. był członkiem komisji prawniczej i finansowo-podatkowej. Od tego samego dnia był członkiem *Spółdzielni Mleczarsko - Jajczarskiej* w Pilicy. Wraz z bratem Stanisławem Feliksem, był współwłaścicielem parceli w Hallerowie i z tej racji został w 1931 r. członkiem komitetu propagandy budowy kaplicy w Hallerowie. W roku 1931 poślubił Zofię Lidę z domu Telakowską. 10 stycznia 1932 r. został członkiem *Zarządu Głównego PSChD* oraz zastępca członka *Komitetu*

⁴ *Polskie Stronnictwo Chrześcijańskiej Demokracji* – ugrupowanie powstałe w 1919 w wyniku połączenia ugrupowań chadeckich z Galicji, Kongresówki i byłego zaboru pruskiego oraz ziem śląskich. W latach 1920–1925 występowało pod nazwą *Chrześcijańsko-Narodowe Stronnictwo Pracy*. W 1937 PSChD rozwiązało się, współtworząc Stronnictwo Pracy.

Wykonawczego Zarządu Głównego PSChD. 5 marca 1932 r. otrzymał tytuł *Członka Honorowego Ochotniczej Straży Pożarnej w Sławniowie*. Prezesem *Chrześcijańskich Związków Zawodowych Okręgu Krakowskiego* został 12 kwietnia 1932 r. i pełnił tę funkcję do 1 września t.r. 16 października 1932 r. został prezesem *Komitetu Wykonawczego Rady Wojewódzkiej i Zarządu Wojewódzkiego PSChD* województwa krakowskiego oraz III-cim wiceprezesem *Zarządu Rady Dzielnicowej Polskiego Stronnictwa Chrześcijańskiej Demokracji (PSChD) Oddziału Małopolska*, a od 6 listopada 1932 r. był członkiem *Komitetu Wykonawczego Zarządu PSChD* oraz sekretarzem sekcji polityczno - programowej *II-go Kongresu* i *III-go Kongresu*. Był również wiceprezesem *III-go Zarządu Głównego* i *Komitetu Wykonawczego PSChD*. Od 1932 r. był członkiem *Rady Naczelnej PSChD*. W sprawozdaniu *Izby Przemysłowo-Handlowej* w Sosnowcu za rok 1932 wymieniony jest jako radca sekcji przemysłowej, członek komisji finansowo-podatkowa i komisji prawniczej. W 1932 roku, wspólnie z bratem, dokupił parcelę z byłego folwarku *Dobra* (Rulików). Został elektem na *Zgromadzenie Narodowe*⁵ w dniach 8-9 maja 1933 r. jednak nie uczestniczył w nim gdyż wybory prezydenckie zbojkotowały *Stronnictwo Narodowe, Polskie Stronnictwo Chrześcijańskiej Demokracji, Narodowa Partia Robotnicza, Stronnictwo Ludowe* i słowiańskie mniejszości narodowe. W sprawozdaniu *Izby Przemysłowo-Handlowej* w Sosnowcu za rok 1932 Franciszek Gruszczyński wymieniony jest jako radca sekcji przemysłowej i członek komisji finansowo-podatkowej oraz prawniczej. W roku 1934 został prezesem *Zarządu Wojewódzkiego i Rady Wojewódzkiej PSChD* oraz sekretarzem ZG. 14 stycznia 1934 r. został członkiem sekcji polityczno-statutowej *IV-go Kongresu*. Został również delegatem na *Walny Zjazd Chrześcijańskich Uniwersytetów Robotniczych*, który odbywał się od 1 lutego do 1 kwietnia 1934 r. w Bydgoszczy. Do maja 1934 r. był administratorem rodzinnego majątku *Gruszka*, a do 31 sierpnia 1934 r. był radcą sosnowieckiej *Izby Handlowej*. Był inicjatorem *Zjazdu Młynarzy Województwa Kieleckiego* pod protektoratem *Izby Przemysłowo - Handlowej* w Sosnowcu. W tym samym roku został wybrany prezesem ochotniczej straży pożarnej w Sławniowie. 13 września 1934 r. został sekretarzem *Zarządu Głównego PSChD* i członkiem prezydium. Od następnego roku był członkiem *Komitetu Wykonawczego PSChD*. Do 10 lipca 1935 r. był posłem, członkiem grupy parlamentarnej polsko-francuskiej oraz *Unii Międzyparlamentarnej*. 9 października 1936 r. został delegatem na *V Kongres Połączeniowy*, przygotowujący połączenie *Chrześcijańskiej Demokracji z Narodową Partią Robotniczą* w *Stronnictwo Pracy*. Na *VI Kongresie Połączeniowym* był przewodniczącym komisji – matki. Od 12 czerwca 1938 r. był przewodniczącym *Sądu Polubownego Stowarzyszenia Kupców Polskich Oddział w Pilicy*. Prezesem oddziału olkuskiego *Związku Młynarzy Polskich* był do 1 września 1939 r. Był również przewodniczącym *Wspólnego Komitetu Wykonawczego Stowarzyszenia Kupców Polskich Oddział w Pilicy* i *Stowarzyszenia Rzemieślników Chrześcijańskich w Pilicy* w sprawie uruchomienia *Chrześcijańskiej Kasy Bezprocentowej* w Pilicy. Był *Członkiem Honorowy Stowarzyszenia Kupców Polskich Oddział w Pilicy*. Jako prawnik i znawca problematyki prawa gospodarczego pełnił m.in. funkcje: rzeczoznawcy sądowego w procesie nn contra Berliński; rzeczoznawcy wodnego w sprawie Sierawski contra PKP Radom; rzeczoznawcy wojewódzkiego, z ramienia *Izby Przemysłowo – Handlowej*, w sprawie wywłaszczenia młynów koło Sandomierza. Pracował w redakcji organu ChD, dziennika *Polonia*, zajmując się problematyką prawno-gospodarczą. Swoje artykuły podpisywał *FWG* lub *Przyjaciel nad Pilicy*. Cały okres II wojny spędził w domu rodzinnym. Pisał artykuły do prasy podziemnej AK, BCh i NSZ. Władze polski podziemnej, przygotowując strukturę władzy po odzyskaniu przez

⁵ Organ konstytucyjny składający się z posłów i senatorów obradujących wspólnie.

Polskę wolności, przewidywały dla niego na stanowisko starosty olkuskiego. W roku 1943 zmarła jego matka. Po śmierci brata, Stanisława Feliksa, który 3 kwietnia 1945 r. zmarł na zapalenie płuc w podobozie należącym do obozu koncentracyjnego Mittelbau - Dora, stał się spadkobiercą rodzinnego majątku *Gruszka*. Od 1 października 1950 r. pracował jako nauczyciel w szkołach podstawowych w *Wierbce* i *Sławniowie*. Młyn Gruszczyńskich został znacjonalizowany w 1953 r. W roku 1954 sprzedał działkę w Gdyni. Od 1959 r. był na rencie. Jest autorem:

- monografii *Kościół i klasztor oo. reformatów w Pilicy z okazji 200-lecia poświęcenia Kościoła*, wydanej w 1946 r.
- monografii *Wszystko o Pilicach (rzece i osiedlu) na przestrzeni dziejów z okazji 1000-lecia państwowości polskiej*, pozostającej w maszynopisie.
- monografii *Miasto Pilica i jego najbliższe okolice w Powstaniu Styczniowym, pozostającej w maszynopisie*.

Zmarł 26 lipca 1963 r. w Warszawie. Pochowany został w grobowcu rodzinnym na cmentarzu w Pilicy. Jego małżonka, Zofia Lidia, zmarła w roku 1966.

Potomkowie:

- Anna Ojrzyńska -ur. w 1932 r.
- Teresa -ur. w 1935 r.
- Tadeusz -ur. w 1939 r.
- Paweł -ur. w 1949 r.